

(PLECS)

D'HISTÒRIA LOCAL

152

Directors: Ramon Arnabat (URV),
Josep Santesmas (CCEPC)
Compaginació: Natàlia Báscones
Disseny: Canseixanta
Tria de novetats: Pineda Vaquer (IRMU)
Dipòsit legal: B. 47.520-76
ISSN 2339-6997

CONTINGUTS

EDITORIAL: Els arquitectes i ...	1
TEMES 1: La missió dels arquitectes...	2
TEMES 2: Els arquitectes professors...	5
TEMES 3: Jeroni Martorell, ...	8
PATRIMONI: Els arquitectes ...	11
RESSENYES	13
TRIA DE NOVETATS	14
NOTICIARI	16

JOAQUIM M. PUIGVERT I SOLÀ. Universitat de Girona

ELS ARQUITECTES I L'ADMINISTRACIÓ PÚBLICA A CATALUNYA (1900-1950)

Dins el conjunt de les professions liberals, la d'arquitecte és, sens dubte, una de les més representatives. A començaments del segle XX, però, era la professió liberal més minoritària; no en va a l'estadística industrial de Catalunya de 1906 només consten 94 arquitectes i 80 mestres d'obra. A mesura que avançava el segle XX la xifra d'arquitectes s'anà incrementant gradualment, de manera que el 1933 ja eren 277, el 85% dels quals, val la pena constatar-ho, residia a Barcelona. Amb tot, va ser durant les quatre primeres dècades del segle XX quan moltes viles i pobles van començar a gaudir, de la mà d'arquitectes experimentats, de diversos equipaments públics (escoles, biblioteques, mercats, escorxadors, temples...), així com d'algunes restauracions de monuments. Seria bàsicament a través dels encàrrecs públics que els arquitectes s'anirien introduint a comarques.

Ens equivocariem, però, de veure en l'arquitecte només un professional liberal *stricto sensu*, atès que molts d'ells (ja des de la segona meitat del segle XIX) compaginaren l'exercici lliure de la professió amb càrrecs vinculats a l'administració pública, per exemple, com a arquitectes de diversos ministeris o com a arquitectes provincials, municipals, diocesans o docents. Durant les etapes de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1923) i de la Generalitat republicana (1931-1939), s'ampliaren encara més els seus camps d'acció pública. Les incompatibilitats, certa-

ment, eren moltes menys que les actualment vigents, perquè aleshores gaudir d'un càrrec oficial no implicava, necessàriament, ser funcionari. Què representava, doncs, per un arquitecte ocupar un càrrec oficial a començaments del segle XX? Segons un testimoni de 1909 de l'arquitecte Luis Cabello, la presència dels arquitectes en les administracions públiques no

podia «coartar el ejercicio libre de la profesión», ja que, segons ell, l'aiguabarreig que es produïa entre el professional lliure i el que exercia un càrrec oficial era del tot positiu, en la mesura que «los cargos públicos son el cartel para la clientela y la abundancia y la categoría de ésta, méritos recíprocamente para la posición oficial». No tots els professionals, de manera especial els joves ansiosos de fer-se un lloc en el mercat laboral en plena crisi de la construcció dels anys trenta, pensaven el mateix.

En qualsevol cas, aquest monogràfic de *Plecs* vol posar en relleu, sense ànim de ser exhaustius, la importància del tema des de la perspectiva de la història social de les professions liberals. Sense desatendre, però, l'anàlisi formal del llenguatge arquitectònic polièdric utilitzat pels arquitectes que treballaren per a les administracions públiques, que anirà des dels historicismes d'arrel vuitcentista al racionalisme, passant pel modernisme i el noucentisme. ■

Biblioteca Costa Fornaguera de Calella. Projecte de l'arquitecte Jeroni Martorell. Foto: Joaquim M. Puigvert.

temes-1)

ROSA MARIA GIL TORT. Doctoranda d'història a la Universitat de Girona

LA MISSIÓ DELS ARQUITECTES MUNICIPALS EN LA FUNCIO PÚBLICA CONTEMPORÀNIA

La història dels arquitectes al servei de l'administració local entre el final del segle XIX i la Guerra Civil va estar marcada per factors intrínsecs a la professió i pels condicionants del medi en què aquests professionals desenvolupen la seva feina, és a dir, l'arquitectura i l'urbanisme. En aquest context es forjaren unes generacions d'arquitectes municipals que aconseguiren un salt qualitatiu important en la definició de la seva tasca professional. Per primera vegada els arquitectes es van veure abocats a definir la seva missió pública, en un context canviant i amb les transformacions i necessitats socials lligades al procés d'urbanització de la societat que es donà amb l'arribada del segle XX. Aquestes transformacions coincidiren amb una etapa de debat intern de la professió que portà nous perfils professionals lligats a la sociologia de la professió i als requeriments del context. En l'evolució i assumpció d'aquestes noves competències professionals trobem totes les prioritats i mancances de l'escenari per on transitaran.

Juntament amb aquesta necessitat de definició de competències, existeixen factors col·laterals que remetien a antigues lluites entre professions amb un mateix camp d'acció, que afloraven en aquell moment i obliguen tots els professionals a posicionar-se. Ens referim a les pugnes entre mestres de cases, aparelladors, arquitectes i enginyers com a diferents col·lectius implicats en el fet constructiu en l'escenari de la ciutat. De la lluita sorgí, sens dubte, un enfortiment de les identitats i una necessitat d'acotar competències i responsabilitats en el camí de modernització social i de l'administració.

Com a factor col·lateral, Francisco Villacorta¹ fa notar que, precisament en els anys de canvi de segle, es produeixen dos fets determinants per al futur dels professionals. Per una banda, la creixent diversificació de les demandes d'especialització

que els diferents professionals malden per assignar-se. Per l'altra, l'augment, real o presunt, del nombre de professionals derivat de l'extensió dels ensenyaments superiors, que feia disminuir els ingressos particulars. Un factor que cal tenir en compte és la creació de les escoles d'arquitectura en ciutats com Barcelona (el 1875), que trenquen amb l'exclusivitat

d'expedició de títols que fins aleshores tenia l'Acadèmia, fundada a Madrid el 1757 amb el nom de Real Academia de Bellas Artes de San Fernando i amb delegacions a València, Valladolid i Barcelona mateix, tot i que els exàmens únicament es realitzaven a Madrid. S'hi formaven els arquitectes anomenats acadèmics, cridats a exercir com a arquitectes provincials, en ajuntaments d'algunes capitals de província i com a arquitectes diocesans. El 1845 Madrid també fundarà la seva pròpia escola d'arquitectura, en el que es llegeix com un canvi de model en la formació dels arquitectes que protagonitzaran la transformació urbana del canvi de segle. Però tal com recull l'historiador Ramon Alberch,² fins al segle XVIII la figura central de la construcció és el mestre de cases i aquest continua protagonitzant la construcció dels edificis privats durant bona part del segle XIX, fins que es produeix el canvi de definició de professionals i competències.

Durant el segle XIX, amb la desaparició dels gremis, queda també ordenat l'exercici lliure de la professió sense necessitat d'adscriure's a cap corporació ni col·legi particular. Per exercir, només calia presentar el títol corresponent a les autoritats locals, que elaboraven els registres de títols, una que avui

es revela imprescindible per a l'estudi de les professions al llarg del segle XIX. Aquest és l'origen de la figura del professional liberal com a forma d'exercici en el marc de la societat burgesa de l'estat liberal. Aquests professionals, però, aviat veieren la necessitat de definir el seu estatus a través de les

Portada del primer número de la *Revista del Cuerpo de Arquitectos Municipales de España*. Associació fundada per Ricard Giralte Casadesús, que esdevingué la veritable acadèmia dels arquitectes municipals del segle XX. AHCOAC. Dem. Girona. Fons: Ricard Giralte Casadesús.

agrupacions en un procés de creació de col·legis professionals que s'esdevingué al llarg de la segona meitat del segle XIX i s'allargà fins gairebé la Guerra Civil. En el cas dels arquitectes, no obtingueren un col·legi propi fins al 27 de desembre de 1929. La progressiva creació dels col·legis professionals representà un nou intent d'enquadrament professional amb molts punts de contacte amb els antics gremis, si exceptuem el caràcter religiós de les antigues corporacions. Paral·lelament, l'evolució de l'estat liberal cap a la seva consoli-

dicació estructurarà la funció pública tal com la coneixem. Naixia la burocràcia, un cos d'especialistes amb una certa autonomia de les funcions administratives en mans de funcionaris, que configuraren un saber especialitzat al qual s'accedeix mitjançant una oposició, on l'aspirant que supera unes proves entra a formar part d'aquests cossos d'especialistes, els anomenats *cuerpos*, que s'anaren creant per llei al llarg del segle XIX. És el cas dels enginyers d'obres públiques, per citar un exemple d'èxit creat ja el 1803, i de la voluntat dels arquitectes municipals d'aconseguir-ho amb la fundació, el 1928, del Cuerpo de Arquitectos Municipales de España.

Aquest augment de titulats en les successives promocions sorgides de les escoles, la burocratització d'un l'Estat que aspirava a la modernització a través de la creació de quadres de funcionaris, i les necessitats i problemes d'una societat cada cop més urbana, seran determinants en el sorgiment dels nous arquitectes municipals, cridats a esdevenir un cos tècnic capaç de liderar processos de modernització i millora des del seu àmbit de treball.

La figura de l'arquitecte municipal

Les grans ciutats havien començat a definir el càrrec d'arquitecte municipal, si més no de forma regular, des de 1860, tal com recull Horacio Capel.³ L'aparició d'aquest càrrec en l'organigrama municipal va representar un avenç en la construcció i la planificació de les obres, especialment quant a equipaments, habitatges i ordenació de carrers, ja que fins aleshores les operacions urbanístiques importants ja havien comptat sovint amb el concurs dels enginyers militars destacats a les

places i també dels enginyers civils com a cos tècnic de l'Estat. La resta d'obres havia restat sovint en mans dels mestres de cases, veritables artífexs de les ciutats del segle XIX, i responsables de la fesomia de la major part dels teixits urbans de l'època.

Aquestes places d'arquitecte municipal, però, no sempre es cobrien, en part per la baixa remuneració, que no les feia atractives pels escassos arquitectes titulats, sovint membres de

famílies burgeses benestants, que ja aconseguien encàrrecs de la burgesia. L'altra raó, com anys més tard havien de posar de manifest els membres del Cuerpo de Arquitectos Municipales de España (CAME), era, ben segur, la precarietat del càrrec i la manca d'estatus amb relació a altres professionals al servei de l'Administració. En moltes poblacions, exercia d'arquitecte municipal algun arquitecte vinculat a la vila, bé per origen familiar o bé per estíueig. Tot plegat en una relació en certa manera informal, i sustentada pels contactes personals i per l'estatus d'alliberat de què gaudien els arquitectes dels primers anys del segle XX.

Un nou perfil d'arquitectes o a un nou model urbà

Des de finals del segle XIX, però, les ciutats havien sofert grans transformacions i es plantejava un debat urbanístic que contemplés aspectes com els efectes de la industrialització, l'higienisme, els espais verds, l'organització de la ciutat, els barris insalubres i el comportament dels nous eixam-

bles, entre altres. Tota aquesta problemàtica va conduir a una intervenció creixent de l'Estat. Els nous problemes evidencien la necessitat de limitar l'activitat individual i regular l'activitat econòmica en relació al sòl i a l'edificació. Aquest protagonisme de l'administració pública en matèria d'urbanisme es vehiculava a través de les ordenances municipals. A partir de la dècada de 1920, els municipis espanyols legislaren també en qüestions de localització industrial, construcció de jardins i parcs, regulació de l'ús d'espais públics i lluita contra incendis, les quals s'afegiren a les funcions que tradicionalment ja administraven i que requerien el concurs de professionals com els arquitectes municipals.

Els articles a la premsa esdevingueren una eina de primera mà en la tasca cívica dels nous arquitectes municipals. *Fulla Artística de l'Alt Empordà* editada a Figueres i dedicada a les biblioteques populars. Juliol de 1918.

1
2
5
8
11
13
14
16

temes-1)

Assistim així a un desvetllament de noves competències que requerien, a més d'un grau superior d'especialització, un augment de dedicació i implicació tècnica en la feina de la ciutat. Aquesta redefinició de continguts i l'exigència de més contingents transformaran el vell esquema de professional liberal que treballa puntualment per als municipis, construint equipaments privats i públics com escoles i mercats, per exemple. Era el cas de Lluís Muncunill a Terrassa, Josep Azemar a Figueres, Juli Batllell a Sabadell, Jeroni Martorell a Calella o el mateix Josep Puig i Cadafalch a Mataró.

Paral·lelament, els arquitectes de les primeres dècades del segle XX van viure en primera persona el naixement de la disciplina urbanística. Els seus primers anys d'exercici professional coincidiren amb el desenvolupament de l'urbanisme modern a Europa. El 1910 va tenir lloc el Congrés d'Urbanisme de Londres, que acollí les principals figures de l'urbanisme del moment. El nou urbanisme representà la superació del model de malles d'eixample i reforma, amb alineacions de carrers, tan presents durant el segle XIX, en benefici de la concepció global del territori de la ciutat i els seus edificis, més enllà dels traçats geomètrics, aprofundint en l'anàlisi de les funcions i activitats urbanes. Aquestes consideracions els portaren a formular polítiques municipals d'usos del sòl, habitatges o equipaments, i també a considerar el paper dels nuclis històrics.

Aquests nous arquitectes municipals protagonitzaren a les ciutats on van exercir el canvi de perfil envers l'arquitecte gestor, desenvolupant una tasca ingent que, més enllà dels projectes estrictes, els portà a endegar polítiques de finançament municipal, serveis d'higiene i estadística, promoció d'habitatge públic... Estarien en aquest grup homes com Ricard Giralt Casadesús, a les ciutats de Figueres i Girona, Josep Renom i Melcior Vinyals a Terrassa, Josep M. Miró Guibernau a Vilanova i la Geltrú, i Salvador Sellés a Barcelona, entre altres. Dels respectius despatxos municipals surten els equipaments i jardins que les noves ciutats necessiten, al mateix temps que renoven els criteris d'intervenció en els nuclis històrics, en plena sintonia amb els debats coetanis que s'estan produint a

Europa. No és gens casual que aquests mateixos arquitectes, a finals dels anys vint, protagonitzessin les reivindicacions professionals entorn de la figura de l'arquitecte municipal que conduïren a la fundació, a finals de 1928, del Cuerpo de Arquitectos Municipales de España, veritable acadèmia en la formació d'aquest nou perfil professional.

Finalment voldríem apuntar el caràcter relativament efímer d'aquest perfil tècnic que, tal com apunta Josep Casamartina,⁴ començà a canviar a partir de la dècada de 1970, quan una nova onada d'especialització obligà aquests tècnics a un repar-

Ricard Giralt Casadesús als anys 1930 en el moment que va cofundar el Cuerpo de Arquitectos Municipales de España. AHCOAC. Dem. Girona. Fons: Ricard Giralt Casadesús.

timent de les tasques que, si més no en municipis mitjans o grans, acabarà amb la figura de l'arquitecte protagonista de la gestió municipal pel que fa a territori i equipaments, que tants beneficis reportà a les poblacions al llarg dels anys centrals del segle XX. ■

1. Francisco VILLACORTA BAÑOS, *Profesionales y burócratas. Estado y poder corporativo en la España del siglo xx. 1890-1923*, Madrid: S. XXI, 1989.

2. Ramon ALBERCH; Narcís-Jordi ARAGÓ; Francesc Xavier BOSCH, *Quan la pedra madura*, Girona: Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics, 1991.

3. Horacio CAPEL, *La morfología de las ciudades. II Aedes face-re: técnica, cultura i clase social en la construcción de los edificios*, Barcelona: Ed. del Serval, 2005.

4. Josep CASAMARTINA, *Josep Renom, arquitecte*, Sabadell: Fundació Bosch Cardellach. 2000.

RAMON GRAUS. Departament de Composició Arquitectònica, Universitat Politècnica de Catalunya

ELS ARQUITECTES PROFESSORS, DINS I FORA DE L'ESCOLA D'ARQUITECTURA (1900-1960)

«Ciutat, no seràs ciutat, si no tens el teu lloc a on l'esperit col·lectiu s'apliqui a la investigació científica!»

JOSEP PIJOAN, 1906¹

Amb aquestes línies l'arquitecte i historiador de l'art Josep Pijoan i Soteras es referia, en plena arrencada del noucentisme, a la necessitat de renovar les acadèmies catalanes. Poc després guanyava una plaça de professor d'història de l'arquitectura a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona. Durant aquells anys també semblava que es podria renovar l'Escola, però no fou possible. Pijoan l'abandonà aviat, quan el 1910 marxà a Roma.

Arribat el canvi de segle era prou evident la ferma decisió del catalanisme possibilista, encapçalat per Enric Prat de la Riba, d'ocupar les institucions culturals i educatives per modernitzar-les i, quan no fos possible, crear-ne de noves. Com veurem, darrere de bona part de les oportunitats i dels desenganys que els arquitectes trobaren en exercir l'ensenyament de l'arquitectura, hi trobem aquesta alenada d'aire nou.

L'Escola d'Arquitectura de Barcelona,² fundada el 1871 per Elies Rogent i Amat, havia estat a punt de desaparèixer el 1896 quan un nou pla d'estudis obligava a augmentar el nombre de professors sense implicar cap despesa per part de l'Estat. Finalment, la Diputació de Barcelona acceptà destinar-hi més fons. En aquestes condicions, els professors no van estar mai gaire ben pagats i acumulaven càtedres més enllà del que seria raonable. I, si quelcom havia caracteritzat l'Escola, és que se sobreentenia que els professors compaginaven la docència amb les tasques professionals del despatx privat, fet que els arrelava a la realitat productiva.

En tot cas, l'any 1900 Lluís Domènech i Montaner en fou nomenat nou director. Semblava, doncs, que el catalanisme conqueriria una escola adormida. Domènech, que inicialment havia estat relegat a ser professor d'assignatures tècniques, podia, des de 1899, impartir assignatures de projectes de segon i tercer curs que permetien establir una línia de treball sòlida

d'ensenyament de l'arquitectura. A més comptava amb professors joves amb futur com Antoni M. Gallissà i Soqué o Josep Puig i Cadafalch. D'aquells anys d'espera provenen els tres volums dedicats a l'arquitectura de la *Historia General del Arte* (1886-1901) que prepararen conjuntament Domènech i Puig. Tanmateix, Domènech es presentà a la candidatura catalanista «dels quatre presidents» a les eleccions a Corts de 1901 i quan guanyà l'acta de diputat va delegar la direcció accidental a Joan Torras Guardiola fins al 1905. L'Escola tornava a la letargia mentre passaven massa coses fora. Però, a més, Domènech es distancià de la Lliga el 1904, Gallissà morí l'any 1903 i, a la vegada, la relació entre Domènech i Puig es refredava.

Cal tenir en compte que l'ensenyament de l'arquitectura des de mitjan segle XIX era de caire polític, amb un biaix positivista i abstracte que compaginava entre l'ensenyament tècnic de la construcció i l'ensenyament artístic recolzat en la destresa en el dibuix, la còpia de models, la història de l'art, la composició i les assignatures de projectes.

Però com sabem, una assignatura no és res si no li dona vida un professor. Repassem, doncs, els fils que relliguen les línies de coneixement i els seus professors. L'ensenyament del dibuix havia estat encarregat a Josep Vilaseca i Casanovas, ben connectat amb el debat europeu, que fou rellevat per dos arquitectes d'habilitats i temperaments

Lluís Domènech i Montaner (1849-T. 1873-1923) [AH-COAC-B]. «Su oratoria era más bien premiosa y quebrada. Hablaba en voz baja, que a veces se afalsetaba, sobre todo en su constante muletilla de “¿eh?”, “¿eh?”. Pero la exuberancia, la riqueza estaba en las ideas. [...] no era un cerebro almacén, sino un cerebro fábrica.»

Adolf Florensa, 1963⁶

temes-2)

molt diversos. Francesc de Paula Nebot i Torrens era un arquitecte jove amb talent per al dibuix que ascendí ràpidament fins ser nomenat director de l'Escola el 1924, en plena dictadura. Josep Maria Jujol i Gibert, en canvi, era el dibuixant sensible, tocat per la mà de Déu, que s'havia fet prop d'Antoni Gaudí. Del treball de Jujol amb els seus alumnes destaquen els detallats aixecaments gràfics dels monuments del país.

Entre el dibuix i la construcció, l'assignatura d'estereotomia fou impartida amb rigor per Antoni Rovira i Rabassa. El seu ensenyament fou fixat en tres llibres de síntesi i el seu llegat seria seguit i renovat per Adolf Florensa i Ferrer.

Les classes de construcció foren impartides per Joaquim Bassegoda i Amigó i, després, pel seu nebot Bonaventura Bassegoda Musté. Cal destacar l'interès primerenc de tots dos professors per les noves tècniques del formigó armat. Així, Bassegoda Musté traduí de l'alemany el llibre de Carl Kersten *Construcciones de hormigón armado* (1925), que esdevingué el manual de referència en aquest tema.

La resistència de materials i el càlcul d'estructures tenien una trajectòria pragmàtica però sòlida basada en l'experiència del catedràtic Joan Torras. El substituï Jaume Bayó i Font, home eficient, de família de paletes i bon organitzador, com demostrà a les obres de l'Exposició de 1929.

El conreu de la història de l'arquitectura depenia de Josep Artigas i Ramoneda, catedràtic que era corregit d'amagat pel seu auxiliar Josep Pijoan. Però amb la marxa de Pijoan l'assignatura fou impartida amb sort diversa per Pere Domènech i Roura, Eusebi Bona i Puig o Andrés M. Calzada Echevarría. Tanmateix, l'aportació més sensible i rigorosa fou la de Josep Francesc Ràfols i Fontanals, que publicà diversos textos de divulgació del Renaixement i, molt especialment, inicià la revisió del modernisme amb *Gaudí* (1928), *El arte modernista en Barcelona* (1943) i *Modernismo y modernistas* (1949).

Les assignatures de projectes, determinants per marcar el tarannà arquitectònic de l'Escola, eren dirigides per August Font i Carreras i Domènech mateix. Però quan semblava que l'Escola podia fer un gir modernista, basat en el racionalisme violetià de Domènech, l'empenta dels més joves encetà el que

s'ha anomenat el llarg cicle acadèmic.³ Professors com el seu fill Pere Domènech i Roura, Félix de Azúa y Pastor, Francisco Aznar y Sanjurjo o Eusebi Bona i Puig es decantaren per l'academicisme, com a repertori lingüístic però també com a mètode projectual, que s'allargà ben bé fins als anys seixanta.

A banda, cal destacar al professor Emilio Canosa Gutiérrez que, amb els seus germans, fundà l'Editorial Canosa, especialitzada en arquitectura. Publicà la influent *Construcción de ciudades según principios artísticos* (1926) de Camillo Sitte, endegà el projecte de traduir la coneguda *Historia de la arquitectura por el método comparado* (1928-1931) dels Banister Fletcher, pare i fill, publicà el primer estudi monogràfic dedicat a *Gaudí* (1928) de Ràfols i Folguera o edità el reivindicatiu *L'art català sota la unitat espanyola* (1933) de Cèsar Martinell. L'editorial tancà quan Canosa obtingué una plaça de catedràtic a l'Escola de Madrid l'any 1934. Finalment, hem de destacar dos arquitectes fora de l'Escola d'Arquitectura, però dins de la universitat: Josep Domènech i Estapà, que fou catedràtic de geometria de la posició i de geometria descriptiva de la Facultat de Ciències, i l'arquitecte i enginyer industrial Fèlix Cardellach i Alivés, que fou professor d'arquitectura industrial a l'Escola d'Enginyers Industrials i de qui cal destacar els llibres *Filosofía de las*

Josep Francesc Ràfols i Fontanals (1889-T. 1917-1965) [AH-COAC-B]. «Ràfols trató de arte con erudición, le gustaban las fichas, se complacía en los detalles precisos [...] Pero insistamos que fue demasiado apasionado en sus temas para limitarse a esta tarea concreta. El estudio y la enseñanza del arte se mezclaron íntimamente con su vida.»
Joan Teixidor, 1965⁷

estructuras (1910) i *Las formas artísticas en la arquitectura técnica* (1916).

Però si Domènech s'allunyava de la Lliga, això implicava que l'Escola d'Arquitectura restava fora de la renovació pedagògica que impulsava el catalanisme. A desgrat seu, durant el curs 1905-6, els Estudis Universitaris Catalans crearen una càtedra d'art català que impartiren Josep Puig i Cadafalch i Josep Goday i Casals. D'aquestes lliçons sorgí l'obra *L'arquitectura romànica a Catalunya* (1909-1918).

En paral·lel, des de 1904 el projecte de l'Escola Industrial,⁴ que Prat de la Riba volia convertir en la Universitat Industrial de Catalunya, acollia noves escoles i instituts. Entre els professors de l'entramat d'escoles de Can Batlló (Escola del Treball, Escola Superior de Bells Oficis, Escola Tècnica d'Oficis d'Art, Institut d'Electricitat i de Mecànica Aplicades,

Escola d'Agricultura...) hi va haver els arquitectes Ferran Tarragó i Nogué, Francesc de Paula Nebot, Joan Bergós i Massó, Fèlix Cardellach, Domènec Sugrañes i Gras, Nicolau Maria Rubió i Tudurí, Jaume Mestres i Fossas o Ramon Reventós i Farrarons. Però amb l'arribada de la dictadura de Primo de Rivera en van ser expulsats 200 professors, entre ells Bergós, Sugrañes, Reventós i Tarragó, per l'afer Dwelshauvers. Llavors, l'enginyer industrial i arquitecte Emili Gutiérrez Díaz, i també Josep Maria Jujol, entraren a les escoles com a substituïts dels professors expulsats.

Paradoxalment, l'obra científica més consistent sorgia fora de l'Escola d'Arquitectura. Dins de l'Escola Industrial, Joan Bergós aprofità el Laboratori General d'Assaigs i Condicionament per portar a terme una recerca sistemàtica de laboratori sobre la construcció a Catalunya per a modernitzar-la. Fruit d'aquest esforç són, entre altres, els llibres *Formulari tècnic de construccions rurals i industrials agrícoles* (1936), *Construcciones urbanas y rurales* (1945), *Materiales y elementos de construcción: estudio experimental* (1953) i *Tabicados huecos* (1965).

A la vegada, Puig i Cadafalch pretenia incloure l'Escola d'Arquitectura

dins de l'organigrama de l'Escola Industrial, ja que considerava que la Diputació pagava el sou dels seus professors. Domènec no hi estava d'acord i acordà amb el Ministeri la incorporació plena de l'Escola als pressupostos generals de

l'Estat, l'any 1917.⁵ Aquesta decisió l'allunyà definitivament dels projectes de modernització catalanista i, evidentment, poc després l'Escola va rebre el suport de la dictadura primoriverista quan bona part dels professors participà molt activament a l'Exposició de 1929.

El blindatge de l'Escola implicà l'exclusió, mitjançant el procés d'oposició, d'arquitectes de vàlua professional contrastada, com l'urbanista Guillem Busquets i Vautravers, el restaurador Jeroni Martorell i Terrats o el prometedor matemàtic Pere Pi i Calleja. Com altres escoles d'arquitectura de l'època, fou insensible a les idees renovadores de l'arquitectura del Moviment Modern. Durant la guerra, Josep Torres Clavé, comissari de la Generalitat a l'Escola, dissenyà un nou pla d'estudis que no es pogué engagar. Un cop acabada, el tarannà conservador del claustre permeté que els professors fossin restituïts sense sanció als seus càrrecs i tot continués igual. Calgué esperar que una nova generació dins del règim, però amb voluntat reformadora, comencés a canviar lentament l'Escola de la mà del director Robert Terradas i Via, ja a l'any 1960. ■

Joan Bergós i Massó [1894-T. 1918-1974] [Autoretrat, CARDÓ, 1928]. «[...] li donaren l'avinentsa de conèixer de prop la tècnica dels principals oficis d'art i a disposar del Laboratori d'Assaigs de Materials on, amb l'ajut dels alumnes, feu una sèrie ben completa d'experiments de resistència dels materials de construcció de Catalunya.». Carles Cardó, 1928⁸

1. J. PIJOAN, «Les acadèmies catalanes», *La Veu de Catalunya*, 28 de març de 1906 [ed. vespre], p. 1.

2. R. GRAUS; J. ROSELL, «L'Escola d'Arquitectura a la Universitat de Barcelona (alguns aspectes de context)», en J. M. FULLOLA; F. GRACIA; J. CASASSAS (coord.), *La Universitat de Barcelona: libertas perfundet omnia luce: història dels ensenyaments: 1450-2010*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2010, p. 24-33.

3. A. RAMON; C. RODRÍGUEZ (ed.), *Escola d'Arquitectura de Barcelona: Documentos y archivo*, Barcelona: Edicions UPC, 1996.

4. A. ROCA (coord.), *L'Escola Industrial de Barcelona (1904-2004): Cent anys d'ensenyament tècnic i d'arquitectura*,

Barcelona: Diputació de Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Consorci de l'Escola Industrial de Barcelona, 2008.

5. R. GRAUS, «L'Escola d'Arquitectura davant del "plet de les escoles especials" (1900-1917)», *Modernització tècnica i arquitectura a Catalunya, 1903-1929*, Barcelona: tesi doctoral, dirigida per P. Hereu i J. Rosell, Universitat Politècnica de Catalunya, 2012, <<http://hdl.handle.net/10803/98250>>.

6. A. FLORENSA, «Domènec y Montaner professor», *Cuadernos de Arquitectura*, núm. 52-53, 1963, p. 8.

7. J. TEIXIDOR, «J. F. Ràfols, profesor y tratadista de arte», *Cuadernos de Arquitectura*, núm. 59, 1965, p. 2.

8. C. CARDÓ, *Joan Bergós*. Barcelona: Joan Merli, 1928.

temes-3)

RAQUEL LACUESTA. Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona

JERONI MARTORELL, ARQUITECTE DE L'ADMINISTRACIÓ PÚBLICA

La implicació dels professionals liberals amb l'Administració pública –i la seva ètica– no sempre ha estat ben entesa ni ben considerada per la resta dels mortals. Més aviat s'ha interpretat com una oportunitat (o oportunisme) per fer veure que es treballa tot cobrant un salari mensual i segur. Però hi ha una altra realitat: des de l'Administració, i a través dels seus funcionaris –i no sempre des de l'actitud o l'exigència política– s'ha avançat en el desenvolupament de les ciències, de la tècnica i de la cultura, amb les repercussions socials que se n'han derivat. Un exemple paradigmàtic el trobem en un arquitecte que va guanyar una oposició per concurs fa gairebé un segle. El dia 15 de gener de 1915, l'arquitecte Jeroni Martorell i Terrats (Barcelona, 1876-1951, amb títol de 1903) prenia possessió del seu càrrec com a director del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments (SCCM) de la Diputació de Barcelona, que el president Enric Prat de la Riba va crear per decret el 9 de juny de l'any anterior, en el marc de la Mancomunitat de Catalunya.

Per les seves característiques específiques, aquell era un càrrec inèdit en tot l'Estat espanyol. El Servei ha estat emulat arreu, no sols pels seus objectius i funcions, sinó pel segell científic i tècnic que Jeroni Martorell va imprimir en el disseny del mètode i els criteris aplicats al coneixement, la protecció i la restauració del patrimoni arquitectònic i monumental, atent a les propostes, els plantejaments i la legislació més avançats que s'estaven implantant a Europa en aquell tombant de segle, i que s'han continuat aplicant en les tres generacions d'arquitectes que el van succeir en el càrrec, amb més o menys recursos humans i econòmics, en funció de cada època de la seva trajectòria.

Les primeres tasques d'abast estatal

Martorell va arrencar el Servei amb un dibuixant-delineant-fotògraf i una administrativa-arxivera, tots dos amb alguns coneixements d'història de l'art. Una de les primeres tasques que va emprendre Martorell des del nou càrrec va ser organitzar la Sección España Monumental en el marc de l'Exposició d'Indústries Elèctriques de Barcelona, que havia de celebrar-se a la ciutat el 1917. Si bé l'exposició d'indústries no va tenir lloc mai, el que interessa ara i aquí és destacar el que va supo-

sar la formació del Repertori Iconogràfic: crear un mètode d'estudi i treball que implicaria la recopilació dels fons fotogràfics existents a Catalunya, la classificació de les fotografies per períodes artístics i per matèries, la catalogació per ordre alfabètic de localitats i l'elaboració d'un model de fitxa on es recolliria la informació d'immobles i obres artístics i que seria

Passeig Arqueològic, Tarragona, 1919. Fons: SCCM-SPAL

comú, amb petites diferències, a altres arxius que s'estaven generant en diverses institucions i entitats privades.

Aquell repertori estava integrat no tan sols per fotografies, sinó per plànols, maquetes, dibuixos i gravats. El gran encert de Jeroni Martorell va ser formar un equip d'arquitectes, historiadors, arqueòlegs i fotògrafs per recórrer tot el territori espanyol: gent jove que es va familiaritzar amb el llegat artístic i que temps a venir continuaria dedicant-se a la protecció i la restauració monumental i a l'estudi de la història de l'art, bé des de l'Administració pública i la docència universitària, o bé des de l'exercici lliure de la professió.

La xarxa d'arquitectes col·laboradors

Una operació amb èxit que va establir Jeroni Martorell a tot Catalunya va ser la de crear una xarxa d'arquitectes (provin-

cials, diocesans o municipals) i d'estudiosos locals que col·laboressin amb ell en la custòdia i salvaguarda del patrimoni català per conservar-lo en bon estat i evitar-ne el mal ús o, fins i tot, la desaparició. Martorell va experimentar de prop la indiferència i la incultura d'alguns ajuntaments o, el que és pitjor, l'avarícia immobiliària de cacics locals. La seva resposta sempre va ser immediata i acompanyada de solucions projectives, tant en el terreny urbanístic com en l'arquitectònic. En moments crítics, que suposaven un perill per a la integritat d'un monument, es va moure sense dilació per obtenir-ne la declaració monumental, reeixida en la majoria dels casos. Així va succeir amb la Casa del Gremi de l'Art Major de la Seda o Casa dels Velers, sentenciada des del 1881 pel pla Baixeras de Reforma Interior de Barcelona, que preveia l'obertura de la Via Laietana. L'enderroc d'aquest edifici senyorial comptava, a més, amb l'aquiescència de l'Orfeó Català, que havia fet construir el seu Palau de la Música al lloc que ocupa pensant en la reurbanització del sector. La incidència de Martorell, en compenetració amb els arquitectes municipals Pere Falqués i Ferran Romeu i amb la premsa, va ser decisiva en aquesta operació urbanística: va aconseguir que la Casa dels Velers fos declarada monument històric artístic l'any 1919 i, per tant, la seva conservació.

Un altre cas de salvament es va escenificar a Centelles, on els veïns van començar a destruir el portal amb la torre del segle XVI, l'únic vestigi que restava de les muralles de la vila. Els contactes de Martorell amb algun estudiós local, que li va fer arribar una fotografia dels fets (publicada l'endemà a *La Publicidad* i *El Correo Catalán* de 27 de juny de 1917 amb el titular «Atentado artístico»), van accelerar la seva intervenció

Interior del mercat, Calella, 1927. Fons: Ribera Llopis, SCCM-SPAL

amb un projecte pragmàtic que solucionà el conflicte per sempre més: obrir dos petits portals per a vianants als costats del portal històric, que es reservava per al trànsit rodat, alhora que es restaurava la torre, de la qual va recuperar els elements originals més significatius, com els merlets, la coberta i l'estucat de façanes, a més de la funció com a sala de reunions de la Casa de la Vila.

A Tarragona, les gestions de Martorell per convertir en passeig arqueològic el recinte exterior de les muralles, que també havien estat a punt d'enderrocar-se al segle XIX, van comptar amb la col·laboració tècnica de l'arquitecte Antoni Pujol de Barberà. A Girona, la recuperació i restauració dels banys medievals va ser una tasca conjunta de la Diputació de Girona i de l'SCCM. En el projecte, redactat el 1930 i executat el 1933, van intervenir Jeroni Martorell, Rafael Masó i Emili Blanch.

Cal fer menció, finalment, de la intervenció del Servei en la llotja del blat de Tortosa, del segle XIV. El segle XVII va ser utilitzada com a caserna militar i els arcs estructurals, exteriors i interiors, van quedar tapiats. L'Ajuntament va decidir, el 1932, enderrocar l'edifici i les construccions annexes per obtenir diners amb la venda dels solars. Jeroni Martorell, avisat un cop més de les intencions del municipi, va fer gestions per declarar l'edifici de la llotja monument històric artístic i va aconseguir aturar-ne la demolició a canvi de traslladar-lo pedra a pedra a un altre emplaçament, el parc municipal Teodor González. L'obra va ser dirigida per l'arquitecte municipal Agustí Bartlett amb la supervisió i l'assessorament de Jeroni Martorell.

El denominador comú de les seves actuacions era, d'una banda, treure de l'oblit, revalorar i donar a conèixer un patrimoni cultural que era ignorat per la majoria dels ciutadans; i de l'altra, conservar-lo i donar-li un ús públic, al servei de la col·lectivitat.

Tot aquest projecte es va veure truncat amb les destrosses de la guerra, durant la qual tècnics funcionaris com Jeroni Martorell van actuar amb la màxima eficàcia possible per salvar de la crema immobles i obres d'art, promovent-ne la requisició des de la Generalitat, custodiant peces en edificis públics i, sovint, arriscant la vida en els trasllats. Un cas especial va ser la confiscació de l'Arxiu Mas promoguda per Martorell el 1937 per tal de protegir el fons fotogràfic i, alhora, evitar que els treballadors es quedessin sense feina.

Jeroni Martorell com a arquitecte municipal

L'altra faceta que va desenvolupar Jeroni Martorell va ser com a arquitecte municipal. Primer a Granollers (1905-1907), com

1

2

5

8

11

13

14

16

temes-3) (pat

a suplent sense sou del titular, l'arquitecte olotí Simó Cordoní Carrera (1869-1937), i després a Calella (Maresme), on tenia la casa pairal. Sota les ordres de Cordoní va treballar de delineant, just en acabar la carrera, el desembre de 1902, en el projecte de la Casa de la Vila de Granollers (1902-1904), un edifici d'inspiració neogòtica que encara es manté en ús. L'obra més important com a arquitecte municipal la va exercir a Calella entre 1925 i 1951. Aquí, la seva actuació s'emmarca dins dels postulats del noucentisme, no ja des del vessant estètic, sinó principalment des de la consciència inalienable d'es-

Passeig Marítim, Calella, 1927. Fons: Ribera Llopis, SCCM-SPAL

tar prestant un servei al país consistent en la dotació d'equipaments públics i espais verds, en millores de la xarxa de clavegueram, urbanes i en la circulació viària, en la protecció monumental; en definitiva, un projecte global de modernització, higienització i culturització del país. Així, en la dècada de 1920 i principis dels anys trenta projecta la Biblioteca Popular Costa i Fornaguera, les escoles, l'escorxador i el mercat municipals, la reforma de l'antic Ajuntament, el parc Dalmau, el passeig marítim Manuel Puigvert i l'ampliació de l'hospital de Sant Jaume. Després de la Guerra Civil espanyola, reconstruí

l'església parroquial de Santa Maria i Sant Nicolau, bona part de la qual havia quedat derruïda el 1936.

L'arquitecte conservador de la Tercera Zona d'Espanya

La tercera faceta que marca la trajectòria de Jeroni Martorell com a arquitecte de l'Administració pública està relacionada amb el nomenament com a arquitecte conservador de la Tercera Zona d'Espanya, un càrrec que va sorgir de la creació, el 1929, del Servicio de Monumentos Históricos de l'Estat espanyol per part del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts, i que va seguir les orientacions de l'SCCM. De les sis zones en què es va dividir Espanya, amb un arquitecte al capdavant de cadascuna, Martorell va ser l'encarregat de vetllar per la protecció dels monuments declarats historicoartístics de Catalunya (com els monestirs de Poblet, Santes Creus, Vallbona de les Monges, Sant Pere de Rodes i Sant Cugat del Vallès, per citar-ne alguns exemples), les illes Balears (claustre del convent de Sant Francesc i Palau de l'Almudaina a Palma de Mallorca, entre altres) i les províncies de Castelló (església de Benicarló, castell de Peníscola i muralles de Morella), València (palau comtal d'Osuna a Oliva, Monestir de Santa Maria del Puig, teatre romà de Sagunt, Llotja de Contractació de València i col·legiata de Santa Maria i església de Sant Fèlix a Xàtiva) i Terol (castells d'Alcanyís i de Mora de Rubielos, torres de San Martín i del Salvador de Terol). Aquest càrrec l'exerciria fins al 1943, tot i que després de la guerra ho féu sense tenir un nomenament específic i a l'espera de rebre, de nou, la titularitat, que mai no va arribar a causa d'un subtil procés de depuració encobert mitjançant la burocràcia. Una història en certa manera paral·lela a la d'un altre gran arquitecte de la primera meitat del segle XX, Leopoldo Torres Balbás, al qual el va unir una sincera amistat. ■

Bibliografia

Raquel LACUESTA, *Restauració monumental a Catalunya (segles XIX i XX). Les aportacions de la Diputació de Barcelona* [tesi doctoral 1998], Barcelona: Diputació de Barcelona, 2000, p. 77-116.
M. Antònia CARRASCO; Raquel LACUESTA, «El Repertori

Iconogràfic de l'art espanyol», *Revista de Catalunya*, 261, Barcelona: Fundació Revista de Catalunya, maig de 2010, p. 63-96.
MUSEU-ARXIU MUNICIPAL DE CALELLA JOSEP M. CODINA i BAGUÉ, *Jeroni Martorell. Arquitectures dibuixades 1876-1913*, Calella: Ajuntament de Calella, 2013

JOAQUIM M. PUIGVERT I SOLÀ. Universitat de Girona

ELS ARQUITECTES DIOCESANS I L'ARQUITECTURA RELIGIOSA CONTEMPORÀNIA: DEL PES DEL PASSAT MEDIEVAL A LA MODERNITAT MODERADA

Ningú no dubta de la importància patrimonial dels temples medievals, tant romànics com gòtics. En els darrers anys s'està posant en valor l'arquitectura religiosa renaixentista, barroca i neoclàssica que, massa sovint, havia quedat en un segon terme. Però encara resta del tot pendent la deguda recerca i valorització de l'arquitectura religiosa contemporània. Un bon fil conductor per respondre a aquest imperatiu és resseguir la trajectòria dels arquitectes diocesans, una figura del tot oblidada pels historiadors de l'arquitectura a casa nostra. Encara no hi ha cap diòcesi catalana ni espanyola que a hores d'ara disposi, per exemple, d'un llibre monogràfic a l'estil del que han escrit Helène Guéné i François Loyer i que porta per títol *L'Église, l'État et les architectes. Rennes, 1870-1940* (París: Norma Editions, 1995).

L'arquitecte diocesà al servei de l'Estat i de l'Església

La figura de l'arquitecte diocesà neix a Espanya per un reial decret de 1876 que disposà que els bisbes elevessin al ministre de Gràcia i Justícia una terna d'arquitectes per tal que en fos escollit un com a arquitecte diocesà. La implicació estatal en aquest afer òbviament tenia a veure amb el caràcter confessional de l'Estat de la Restauració monàrquica i amb el mandat del Concordat de 1851 que donava garanties que l'Estat donaria ajudes i subvencions per a manteniment, reparacions i construcció de temples parroquials. La nova arquitectura religiosa seria un dels indicadors simbòlics més potents del procés de recatolització social obert a l'Espanya finisecular. És per això que els arquitectes diocesans passaren a ser els responsables de revisar i inspeccionar els pres-

supostos i les obres que s'efectuessin en els temples de les diòcesis, a canvi d'uns més aviat modestos honoraris. Ens equivocàrem de pensar que va ser un càrrec de caràcter més burocràtic que altra cosa. Si bé res no obligava, quan s'havia de construir un nou temple, a encarregar el projecte i la direcció d'obres als arquitectes diocesans, la veritat és que molt sovint els bisbes i els rectors van acudir a ells i que esdevingueren, molt sovint, una mena d'«arquitectes de capçalera». Des de quins paràmetres estilístics ho van fer? Van saber superar el pes dels estils històrics medievals en l'arquitectura religiosa de finals del segle XIX i començaments del XX? Van fer seves les aportacions de la nova arquitectura religiosa contemporània que s'obria pas a l'Europa d'entreguerres? Vegem-ho ni que sigui sumàriament a partir d'alguns exemples: pocs, però significatius.

L'arquitectura historicista

En la cultura arquitectònica europea del segle XIX va predominar la idea que el gòtic era l'estil més adequat a l'hora de construir nous temples. Calixte Freixe, arquitecte diocesà del bisbat d'Urgell al final del segle XIX, va projectar el nou temple neogòtic del santuari de Núria, que es va inaugurar el 1911. El romànic, al seu torn, també va ser una important font d'inspiració pels arquitectes diocesans; així, per exemple, els arquitectes diocesans de Barcelona, Francesc de Paula Villar Lozano (1828-1903) i Francesc de Paula Villar

Nova església parroquial de Ribes de Freser (1940-1945) projectada per Josep Danés. Foto: Xavier Puigvert.

patrimoni) (re

Carmona (1860-1927), el seu fill, va projectar en estil neoromànic els nous absis i cambril del santuari de Montserrat, durant el període 1871-1888. I el també arquitecte diocesà de Barcelona Enric Sagnier (1858-1931) projectaria, durant les tres primeres dècades del segle XX, moltíssims temples neogòtics (església de Pompeia a Barcelona, temple parroquial de Santa Engràcia de Montcada, temple parroquial de Sant Feliu de Sabadell...) i neoromànics (temples parroquials de Santa Maria de Castelldefels i de Vilobí del Penedès...). Però el mateix Sagnier abandonaria els neomedievalismes per inspirar-se, més d'acord amb el llenguatge classicitzant dels noucentistes, en l'arquitectura basilical italiana com mostra el seu projecte de l'església parroquial de Sant Josep Oriol (1915-1931) al bell mig de l'Esquerra de l'Eixample barceloní.

La nova arquitectura religiosa

El 1928, l'arquitecte noucentista Francesc Folguera va dedicar un article a l'«arquitectura moderna» (religiosa) dins l'*Anuari dels Amics de l'Art Litúrgic*, on demostra estar al dia de la nova arquitectura religiosa europea que s'obria pas de la mà d'arquitectes com, entre altres, Auguste Perret, dom Paul Bellot i Karl Mosser. La seva posició va ser del tot ambigua: per una banda, valorava les noves aportacions de l'arquitectura religiosa contemporània i la incorporació de noves tècniques i materials, però, per l'altra, considerava excessiva «l'absoluta supressió de tota forma que no sigui estrictament constructiva». Com respongueren els arquitectes diocesans formats dins el noucentisme a aquests nous reptes? Vegem els exemples de Josep Danés (1891-1955), arquitecte diocesà del bisbat d'Urgell, durant el període 1927-1955, i d'Isidre Puig Boada (1890-1987), arquitecte del mateix bisbat, des del 1956 fins al 1968. Josep Danés va projectar per al bisbat d'Urgell temples que s'inspiraven en el romànic sense ser-ho, com el temple parroquial de Sant Serní de Cabó (1951), bellament integrat en el paisatge calcari de la vall de Cabó, o l'església parroquial de Ribes de Freser (1940-1945). En aquest darrer cas Danés va resoldre el repte amb un exercici complex i innovador, renunciant al principi de la simetria, tant a l'interior com a l'exterior del nou temple. En efecte, reconstruí els tres absis romànics (les úniques restes que havien quedat dempeus,

juntament amb el campanar, arran de les destruccions de guerra), que passaren a ser tres capelles laterals d'una gran nau resolta amb arcs parabòlics (de clares ressonàncies gaudinianes); per a la coberta del temple utilitzà la pissarra alhora que hi construïa sengles mansardes que li donen un aire alpí i centreeuropeu. Completà tot el conjunt una reforma urbana que suposà obrir una nova perspectiva sobre els absis romànics reconstruïts. Segons paraules de Danés, en el nou temple de Ribes «ninguna preocupació de estilo ha sido tomada en cuenta, realizándose la obra a base de medios y conocimientos que la técnica en el presente proporciona». A través de la biblioteca professional de Josep Danés sabem que estava al dia de la nova arquitectura religiosa que s'estava obrint pas a Europa, com palesa la presència del llibre de Maurice Brillant *L'art chrétien en France au XXe siècle, ses tendances nouvelles* o de la col·lecció gairebé completa de la revista belga *L'Artisan Liturgique* (1927-1940).

De l'actuació d'Isidre Puig Boada al bisbat d'Urgell són molt notables un conjunt de temples d'inequívoc regust gaudinià (no endebades Puig Boada va ser un dels arquitectes continuadors de la Sagrada Família). En efecte, en els temples de Sant Joan de l'Erm (1959), Sant Pere de Pujalt (1959), Santa Maria de Tèrmens (1963), Santa Maria de Montargull (1964), Sagrat Cor de Balaguer (1964), Santa Maria d'Artesa de Segre (1966) i Santa Maria de la Guàrdia de Tornabous (1967), utilitza profusament solucions gaudinianes, com són els arcs parabòlics, les columnes corbades o les voltes seccionades amb plans distintes. En paraules del mateix arquitecte, en aquests temples havia cercat «la senzillesa en la línia, l'harmonia dels volums interiors, el joc de llum de les voltes i l'acurament en els detalls». Tant les esglésies de Danés com les de Puig Boada, podem concloure, són un bon exemple de la modernitat moderada practicada pels noucentistes, així com de la seva admiració per Gaudí com a renovador de l'art litúrgic. ■

Bibliografia

Santi BARJAU, «Retrat de Sagnier», en Antonio SAGNIER (ed.), *Sagnier, arquitecte. Barcelona, 1858-1931*, Barcelona: 2007.
Isidre PUIG BOADA, *Set noves esglésies al Bisbat d'Urgell*, Barcelona: La Gaya Ciència, 1982.

Isabel ORDIERES, *La historia de la restauración monumental en España (1835-1936)*, Madrid: Ministerio de Cultura, 1995.

Joaquim M. PUIGVERT, *Josep Danés i Torras. Noucentisme i regionalisme arquitectònics*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.

ssenyas

152

Jaume MAYOL
L'arquitectura escolar de Guillem Forteza Pinya.
Societat, cultura i política a la Mallorca de començament del s. XX
 Palma: L'leonard Muntaner Editor, 2011.

Aquest volum és la conversió en llibre de la tesi doctoral de l'arquitecte Jaume Mayol. Es tracta d'una monografia sobre l'arquitecte Guillem Forteza, que tingué un paper destacat en la societat balear de principis del segle XX. Forteza hi és observat des d'una perspectiva completa i, per tant, hi trobem, a banda de la tasca arquitectònica, el seu paper com a activista cultural i la seva acció política –primer des del regionalisme i després des del Partit Liberal– que el duria a ocupar la batllia de Palma.

En Forteza, com en d'altres, l'arquitectura i el compromís són indistriables. No és casual que la seva militància política regionalista coincideixi amb una arquitectura noucentista de tall regionalista molt influïda per les formes populars de les possessions mallorquines. Tampoc no es pot separar la militància política del fet que centrés la major part de la seva carrera en la construcció d'escoles, en un moment en el qual s'apostava per la cultura i l'educació com a eines regeneradores. No és un cas aïllat, el de Forteza: el podem comparar amb Antonio Flórez en l'arquitectura escolar regionalista castellana o amb Josep Goday, que s'inspirà, entre altres coses, en el barroc català per fer les seves escoles noucentistes a Catalunya.

Mayol destapa que no es troba cap mostra d'arquitectura avantguardista en el despatx de Forteza anterior al març de 1931. El que conclou és que la major part de l'obra avantguardista que s'hauria fet des d'aquest despatx, si no tota, en realitat hauria estat projectada per una altra persona, que identifica amb l'alemany Carl Hakh.

El llibre de Mayol també fa una tasca de catalogació de l'obra de Guillem Forteza i ens ajuda a contextualitzar-la. Així, per exemple, aporta breus notes sobre la història de l'educació dels municipis on l'arquitecte aixecà escoles.

ANDREU PUJOL MAS. Doctorand d'Història a la UdG.

Gemma DOMÈNECH
Emili Blanch Roig (1897-1996).
Arquitectura, patrimoni, compromís
 Girona: Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural, 2012.

Escrit per la historiadora de l'art Gemma Domènech, aquest llibre és una biografia de l'arquitecte Emili Blanch, responsable de les construccions de la Generalitat a Girona durant la República, i que abans havia treballat per a les institucions provincials gironines. La carrera d'aquest arquitecte comença sota el signe del noucentisme per, progressivament, anar evolucionant cap al racionalisme avantguardista; en aquest camí produeix interessants híbrids, com ara l'escola de Sant Jordi Desvalls.

En el cas d'Emili Blanch també trobem el compromís i l'activisme. Entre altres elements, en la militància a Esquerra Republicana de Catalunya i la seva acció com a arquitecte al servei de la Generalitat. Entre les seves obres públiques del període republicà trobem diverses escoles: l'esmentada de Sant Jordi Desvalls, però també l'Escola d'Arts i Indústries i d'Idiomes i Biblioteca Pública de Palafrugell, les escoles de Fortià o les de Flaçà.

Després de la guerra, en la família Blanch hi ha un cas paradigmàtic de repressió contra l'educació: Emili fou depurat com a arquitecte, per ser responsable del continent de les escoles. Les seves germanes, mestres, foren depurades com a responsables del contingut. Però abans, ell ja havia emprès el camí de l'exili, un trajecte ben detallat per Gemma Domènech que es concretaria en diversos projectes arquitectònics a Mèxic. Va tornar a Catalunya l'any 1948.

Aquest llibre, juntament amb la tesi doctoral de M. Mercè Pareta sobre Josep Claret, és essencial per conèixer l'arquitectura racionalista i l'arquitectura pública gironines. Però ambdós treballs relaten camins molt diferents: mentre Blanch patí l'exili i l'apatia de la societat franquista, Claret, gràcies a connexions familiars amb el règim, pogué continuar sense problemes la seva feina, especialment dedicant-se a les construccions escolars.

ANDREU PUJOL MAS. Doctorand d'Història a la UdG.

1
2
5
8
11
13
14
16

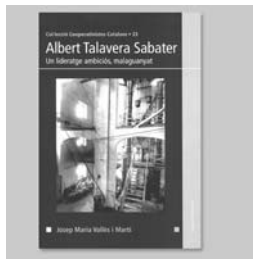
DE trianovetats)

Vicent SAMPEDRO;
Ricard Camil TORRES
1936 València -
Barcelona PVE - ERC:
Josep Rodríguez
Tortajada, regidor i
president del València
FC

Paterna: Edicions 3 i 4;
Fundació Josep Irla, 2013.
123 p., 12 €.

Josep Rodríguez Tortajada, regidor de l'Ajuntament de València i president del València FC, materialitzà l'agermanament entre l'Ajuntament de València, governat pel PVE, i la Generalitat catalana d'ERC durant la primera etapa de la Guerra Civil espanyola, mitjançant sengles homenatges futbolístics a Barcelona i a València l'any 1936. Aquesta biografia en repassa la trajectòria tant política (fou un dels màxims exponents del valencianisme dels anys trenta) com esportiva (al capdavant del València CF), i recorda també la repressió de què Rodríguez Tortajada fou víctima durant el franquisme.

Josep Maria VALLÈS
I MARTÍ
Albert Talavera
Sabater.
Un lideratge
ambiciós,
malaguanyat

Valls: Cossetania edicions;
Fundació Roca i Galès,
2013. 95 p., 11,50 €.

El nou volum de la col·lecció Cooperativistes Catalans de la Fundació Roca i Galès es dedica a la figura del sarralenc Albert Talavera, un dels impulsors del cooperativisme a la Conca de Barberà a principis del segle xx. Aquesta biografia, doncs, repassa el paper de Talavera en l'organització sindical agrícola de la comarca, com a fundador del Sindicat de Vinyaters de Sarral i de la Federació Agrícola de la Conca de Barberà i membre de la Junta de Defensa Vinícola. A més, també s'analitza la seva trajectòria en la política local, on va ser primer regidor i després alcalde de Montblanc.

E.SAGUER ; G. JOVER ;
H. BENITO (eds.)
Comptes de senyor,
comptes de pagès

Girona: Ass. d'Història Rural
de les Comarques Gironines;
Centre de Recerca d'Història
Rural de la UdG; Editorial
Documenta, 2013. 358 p.,
20 €.

Els registres comptables són una font documental de primer ordre per conèixer diferents aspectes de la història econòmica del món rural. Aquesta monografia analitza diferents exemples d'aquest tipus de fonts, com ara els llibres de les almoines de Girona i Barcelona o els llibres de comptes de masies gironines i de possessions mallorquines, entre altres. A més, hi afegeix una reflexió metodològica sobre el seu potencial a l'hora d'establir qüestions com ara sèries de preus, producció i rendiments, l'evolució del mercat de treball i dels salaris agrícoles, o els canvis en els patrimonis nobiliars.

Josep PORTELLA
Estanislau Ruiz
Ponsetí.
L'enginyer
comunista

Barcelona: Editorial Base,
2012. 192 p., 17,90 €.

L'11è Premi d'Investigació de l'Institut d'Estudis Baleàrics és un estudi biogràfic sobre la figura del menorquí Estanislau Ruiz Ponsetí. Procedent d'una família acomodada de Maó, Ruiz es traslladà a Barcelona de ben jove per estudiar-hi enginyeria i ciències econòmiques. Fou allà on s'afilià a la Unió Socialista de Catalunya, partit pel qual va ser escollit diputat al Parlament de Catalunya l'any 1933. Més endavant, arribà a formar part del Consell d'Economia de la Generalitat durant la Guerra Civil. La seva significació política el portà a l'exili a Mèxic, on traspassà sense haver pogut tornar a la seva Menorca natal.

Sisco AMORÓS
[coord.]
Isona a la
premsa comarcal
1866-1937

Isona: Centre d'Estudis
d'Isona i de la Conca Dellà,
2013. 236 p., 15 €.

A partir de la digitalització de la premsa editada a Tremp que ha dut a terme l'Arxiu Comarcal del Pallars, l'autor ha recopilat i transcrit les notícies relacionades amb el municipi pallarès d'Isona aparegudes en vuit publicacions: *El Pallaresa*, *El Eco del Pallàs*, *La Veu de la Muntanya*, *El Relàmpago*, *La Atalaya Leridana*, *Luz*, *El Conqués* i *La Conca de Tremp*. Aquests apunts informatius són una font important per conèixer diversos aspectes de la política municipal, l'economia local i la vida quotidiana d'Isona des de mitjan segle XIX fins als primers anys de la Guerra Civil espanyola.

M. TARÉS I LAGUNAS
La introducció del règim borbònic a la vila de Cambrils. De la Guerra de Successió a les reformes dels anys seixanta del segle XVIII

Tarragona: Diputació de Tarragona, 2013. 364 p., 12 €.

Com tots els municipis dels Països Catalans, el de Cambrils va sofrir una sèrie de canvis importants a partir de la Guerra de Successió i, sobretot, de la implantació del Decret de Nova Planta. En aquesta monografia, l'autor analitza de manera exhaustiva diferents aspectes de la història del Cambrils de la primera meitat del segle XVIII: els anys de la contesa, la repressió fiscal i individual posterior, els canvis en l'organització política del municipi a partir del Decret de Nova Planta, la implantació del cadastre i de les imposicions militars, l'activitat econòmica cambriлена i l'evolució demogràfica, entre altres.

Miquel TORRES, et al. [coord.]
Romànic tardà a les terres de Lleida. Estudis sobre Vilagrassa

Sant Martí de Maldà: Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 2013. 605 p., 20 €.

Aquest volum recull les aportacions a la quaranta-dosena jornada de treball del Grup de Recerques de les Terres de Ponent, que es van agrupar en dues temàtiques diferents. En primer lloc, les dedicades als estudis històrics sobre Vilagrassa, a l'Urgell, en què trobem articles sobre el mercat, la fira i les finances municipals de la vila a l'edat mitjana, entre altres. El segon grup se centra en el romànic tardà a les terres de Lleida, amb textos sobre les esglésies d'Agramunt, Vilagrassa i Verdú, la Seu Vella de Lleida, el castell templer de Gardeny, el priorat de Sant Pere el Gros de Cervera i altres construccions.

Tomàs MARTÍNEZ ROMERO; Miquel ÀNGEL PRADILLA; J. Manuel QUIXAL (eds.)
Terres de cruïlla. Estudis sobre les comarques de la diòcesi de Tortosa

Benicarló: Onada edicions, 2013. 533 p., 25 €.

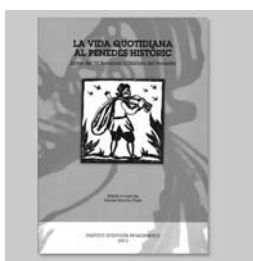
L'any 2011 se celebrà el III Congrés de Cultura i Territori a les Comarques de la Diòcesi de Tortosa, els articles de qual es recullen en aquesta monografia. Cal destacar-ne nombrosos articles dedicats a la història local d'aquest territori, que n'analitzen aspectes com ara els béns dels sarraïns de Benifallet al segle XV, les ordinacions dels mestres de casa de Tortosa al segle XVIII, el veïnatge de Vinaròs l'any 1621, el sindicalisme pagès a les Terres de l'Ebre durant la postguerra, el realisme i la guerra del Trienni Liberal al Matarranya i l'inici del primer carlisme a Morella (1833), entre altres.

A. ALBACETE I; M. GÜELL I
El Reial Monestir de Santa Maria de Valldonzella (1147-1922)

Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013. 399 p. Biblioteca Abat Oliba, 290, 30 €.

Aquesta monografia ressegueix l'aparició i desenvolupament del monestir femení cistercenc de Santa Maria de Valldonzella des del segle XII fins al 1922. Dividida en tres blocs, s'hi aborda l'evolució i les característiques de la comunitat des d'un punt de vista històric, humà i espiritual al llarg dels segles, així com les seves relacions amb la societat i la jerarquia religiosa i política; els diferents canvis de residència de la comunitat, motivats per enfrontaments bèl·lics o polítics, amb un estudi dels edificis ocupats, i una anàlisi del darrer i actual monestir, de llenguatge modernista, situat al Tibidabo. Atesa la desaparició de bona part de l'arxiu monacal, la investigació recull un volum notable de documentació arxivística inèdita procedent de diversos centres d'arxiu catalans.

Daniel SANCHO PARÍS (ed.)
La vida quotidiana al Penedès històric. Actes del IV Seminari d'Història del Penedès

Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, 2013. 363 p., 15 €.

El IV Seminari d'Història del Penedès, celebrat a Vilafranca l'any 2009, es va dedicar a la vida quotidiana al Penedès històric. Aquesta publicació recull les diferents comunicacions presentades al seminari, que es dediquen a temes com els conflictes jueus al Penedès medieval, la sociabilitat popular a Santa Margarida i els Monjos entre 1887 i 1939, el perfil sociològic dels participants en els balls parlats vendrellencs, la immigració francesa a la conca d'Odena, la vida quotidiana de la pagesia penedesenca l'any 1940 i els vincles familiars al terme del castell de Sitges el segle XIV, entre altres.

noticiari

152

1 Agenda

■ Jornades «Què en fem del patrimoni industrial?»

MANRESA, 1 DE FEBRER DE 2014. ORGANITZEN: CENTRE D'ESTUDIS DEL BAGES I ARXIU COMARCAL DEL BAGES.

■ Itinerari històric: «Montjuïc durant la Guerra de Successió»

BARCELONA, 16 DE FEBRER DE 2014. ORGANITZA: CENTRE D'ESTUDIS DE MONTJUÏC.

■ IX Congrés CCEPC: «Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana»

CERVERA, 22 I 23 DE FEBRER DE 2014. ORGANITZEN: CCEPC, IRMU, DIPUTACIÓ DE LLEIDA, INSTITUT D'ESTUDIS ILERDENCIS I PAERIA DE CERVERA.

■ Exposició: «Catalunya en transició»

CALAFELL, DEL 3 AL 19 DE MARÇ DE 2014. VILAFRANCA DEL PENEDÈS, DEL 21 DE MARÇ AL 6 D'ABRIL DE 2013. ORGANITZA: INSTITUT D'ESTUDIS PENEDESENCS.

■ V Jornades del Centre d'Estudis Escalencs L'ESCALA, 7 I 21 DE MARÇ DE 2014. ORGANITZEN: CENTRE D'ESTUDIS ESCALENCS I INSTITUT D'ESTUDIS DEL BAIX EMPORDÀ

■ X Jornades d'Història Local i Patrimoni Cultural de Menorca

Alaior, 7, 8 i 9 de març de 2014. Organitza: Centre d'Estudis Locals d'Alaior.

■ Jornades d'Història: «Joan Prim i Prats, personalitat política i militar»

REUS, 13, 14 I 15 DE MARÇ DE 2014. ORGANITZEN: CENTRE DE LECTURA DE REUS I INSTITUT MUNICIPAL DE MUSEUS DE REUS.

■ X Trobada de Centres d'Estudis i de Recerca del Penedès

BANYERES DEL PENEDÈS, 22 DE MARÇ DE 2013. ORGANITZA: INSTITUT D'ESTUDIS PENEDESENCS.

2 Noticiari

IX CONGRÉS DE LA COORDINADORA DE CENTRES D'ESTUDIS DE PARLA CATALANA: *DESPRÉS DE LES NOVES PLANTES: CANVIS I CONTINUÏTATS A LES TERRES DE PARLA CATALANA*

Els dies 21 i 22 de febrer de 2014 se celebrarà a l'antiga biblioteca de la Universitat de Cervera el IX Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, organitzat per la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, l'Institut Ramon Muntaner, la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs i la Paeria de Cervera, i que en aquesta ocasió porta per títol *Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana*.

El 21 de febrer al matí començarà el congrés, amb la conferència inaugural «Els Decrets de Nova Planta: lleis de Castella o experiment absolutista?» a càrrec d'Agustí Alcoberro, seguida de les ponències de l'àmbit 1 —«Pagar les guerres. Una càrrega fiscal sobre els ajuntaments catalans en el segle XVIII», de Llorenç Ferrer, i «Les elits polítiques valencianes després de la Nova Planta: continuïtat o canvi?», de M. Carme Irlés— i de la relatoria de les comunicacions corresponents, a càrrec de Max Turull. La tarda del dia 21 es dedicarà a les ponències

de l'àmbit 2 —«Comerç i xarxes comercials transpirinenques: quina evolució al segle XVIII?», de Patrici Pojada, i «L'articulació econòmica del territori a Catalunya després de la Nova Planta», de Jaume Dantí— i també a la relatoria de les comunicacions dels àmbits 2 i 3, a càrrec d'Antoni Jordà. La sessió es complementarà amb la conferència de Miquel Àngel Casasnovas «De la revolta austriacista a súbdits de sa Majestat Britànica: el cas de Menorca» i amb l'espectacle històric musical *Catalunya en temps de guerra. 1705-1714*, a càrrec del grup Organistrum, al Paraninf de la Universitat.

El Congrés seguirà el dia 22 al matí, amb les ponències de l'àmbit 3: «Aproximació als conflictes socials entorn del mercat alimentari a la Catalunya setcentista», de Mercè Renom i Pulit, i «Algunes reflexions entorn del mercat de treball a l'illa de Mallorca durant la primera meitat del segle XVIII», de Biel Jover Avellà. Els seguirà la corresponent a l'àmbit 4: «La cultura científica, tècnica i professional a la Catalunya setcentista. Una mirada des de la història social», de Joaquim M. Puigvert. La sessió acadèmica es clourà amb la relatoria de les comunicacions de l'àmbit 4, a càrrec de Maria Garganté, però el

congrés continuarà a la tarda amb una visita guiada al nucli històric de Cervera i amb la taula rodona, organitzada amb la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, «La llengua als diversos territoris després de les Noves Plantes», que comptarà amb les intervencions de Vicent Escartí, Joan Lluís Marfany, Joan Miralles i Josep M. Nadal, que també moderarà la taula.

En aquesta novena edició del Congrés de la CCEPC s'han presentat 30 comunicacions, repartides entre els quatre àmbits. Tothom que hi vulgui assistir té temps fins al **17 de febrer** per inscriure-s'hi a l'adreça ccepccidiec.cat.

CALENDARI DELS CENTRES D'ESTUDIS 2014

Com cada any, l'Institut Ramon Muntaner edita un calendari dels centres d'estudis on es poden trobar les activitats que organitzaran aquestes entitats durant tots els mesos de 2014. L'objectiu d'aquest calendari és donar a conèixer l'activitat dels centres d'estudis, així com ajudar-los a realitzar la seva programació anual. Enguany, les imatges que il·lustren el calendari corresponen al Recercat. Jornada de Cultura i Recerca Local de l'Institut Ramon Muntaner, que aquest 2014 celebra el desè aniversari.

Consell de redacció: Victòria Almuní (C.E. Seniençs), Joan Busqueta (UdL), David Cao (P. Estudis Osonencs), Joaquim Capdevila (UdL), Enric Garcia Domingo (M. Marítim Barcelona), Narcís Figueras (UOC), Antoni Gavalda (URV), Oriol Granados (CE. Montjuïc), Carla González Collantes (UIC), Oscar Jané (UAB), M. Carme Jiménez (IRMU), Joan-Lluís Mas (Terra dels Avis, Cat. Nord), Lourdes Plans (C.E. Històrics de Terrassa), Joaquim M. Puigvert (UdG), Mercè Renom (C.E. Comarcals Baix Llobregat), Teresa Reyes (Oficina Patrimoni Cultural - Diputació Barcelona), Enric Sagué (UdG), Carles Santacana (UB), Sebastià Serra (UIB), Ramon Ten (S. Arqueologia i Paleontologia. G.Cat), Francesc Viso (CCEPC).

Consell assessor: Agustí Alcoberro (MHC), Ferran Archilés (UV), Joan Armangué Herrero (Arxiu de Tradicions de l'Alguer), Josep Casanovas (UdV), Montserrat Duch (URV), Enric Guinot (UV), Antonieta Jarne (UdL), Antoni Mas Forners (C.E. Repoblació Mallorca. UIB), Marina Miquel (MHC), Conxita Mir (UdL), Vicent Olmos (UV), Joan Peytaví (UPVD), Santi Ponce (UdV), Joan Santacana (UB), Josep M. Sans Travé (ANC), Gemma Tribó (UB), Antoni Virgili (UAB)

<http://www.sre.urv.es/irmu/plecs/>.

Revista editada per:

INSTITUT RAMON MUNTANER
Fundació privada dels Centres d'Estudi de Parla Catalana

CCEPC
www.ccepc.org

Amb el suport de:
 Generalitat de Catalunya

 Diputació de Barcelona
xarxa de municipis

 Diputació de TARRAGONA

 FUNDACIÓ JOSEP IRLÉS

 FUNDACIÓ PRIVADA MÚTUA CATALANA

 Diputació de Girona

 Diputació de Lleida

 INSTITUT D'ESTUDIS ILERDENCIS